

Ryszard Kapuscinski

Lapidárium III.

6. rész

'96. november 18.

November körül az időjárás megállapodik, hosszú, őszi mozdulatlanságba dermed. Mindenütt nyirkos szürkesség. Ólomnehéz ég borul alacsonyban a világra. Időről időre, mint nedves madárraj, szitáló eső rohan végig váratlanul a tájon. Hideg van, bár még nem fagy. Ez az időszak a depresszió, a lelassult vérkeringés, a közlekedési balesetek és a megélenkült temetői mozgások ideje.

A levegő íze. A levegőnek nemcsak sűrűsége és illata van, hanem íze is. Lehet édes, sós, savanyú, stb. A levegő íze befolyásolja lelkiállapotunkat, közérzetünket.

Megnéztem Paul Auster *Füst* c. filmjét. Hétköznapi emberek hétköznapi történetei. Ez az, amit mostanában keres a közönség – hogy az élet mindennapi, szokásos legyen, legyen saját, nyugodt ritmusa. Megszokottság – ez jelenti ma a különlegességet. Ugyanaz a New York-i utcasarok, ugyanaz a környezet, amelyben folyton történik valami, de semmi sem változik – ugyanaz a bár, ugyanazok az emberek, mindegyik a saját sorsához láncolva, amely épp megfelel az illető szükségleteinek és elvárásainak.

A *Newsweek*-ben (96. szept.9.) Cary De Silva *In Memory's Kitchen* c. könyvének recenziója (Jason Aronson Kiadó). Nyolcvankét ételrecept, amelyeket a terezini koncentrációs táborban fogva tartott nők jegyeztek fel titkos börtönposta útján. Foglyok, akik mindennap a halált várták, át akarták adni a következő nemzedékeknek nagyszerű salátáik, leveseik, előételeik, hús- és halételeik, süteményeik, keltésztáik, fánkjaik, tortáik receptjeit.

Micsoda erő ez – a normális életről ábrándozni! Még a koncentrációs táborban, az éhhalál küszöbén is. Hogyan kell jó töltőtökösztát főzni? Hogy mindenki elégedett legyen vele. Ebben az igyekezetben benne van a nő egész lénye. A gondolkodásmódja. Az emlékezőképessége. A törekvései. Göngyölt hús hajdinakásával. Borjúsült. Rántott karaj. Halkocsonya zsidó módra.

A nő. Konkrétum. Érintés. Illat. Életbe vetett hit. Emésztés. Anyag. Biológia. Természet.

Egyre gyakrabban foglalkoztat, jobban, mint az agresszió megnyilvánulásai (gyilkosságok, robbantások, támadások, emberrablások), az az embereknel és társadalmaknál tapasztalható törekvés, hogy visszatérjenek a normális állapothoz, hogy szinte ösztönösen helyreállítsák ezt a normális állapotot ott, ahol megsérült. Ahogy sürgőldnek, hogy a leszakadt hidat megjavítsák, a bombatölcséreket betemessék, a szétlőtt házfalat újravakolják! Csakhogy ebben nincs dramaturgia, feszültség, izgalom, horrorhangulat, hiányzik belőle az az atmoszféra és átélés, amely a harc, a pusztítás, a rombolás bemutatását kíséri. Ezért van az, hogy amikor a normális megközelítés és az aberráció versenyez a figyelmünkért és érdeklődésünkért, az elsőnek semmi esélye sincs a győzelemre. A médiumok a vért keresik, szükségük van a vér szagára, iszonytató látványára. A gonosz, a rossz sokkal fotogénebb, sokkal izgatóbb, magával ragadóbb.

Az optimizmus forrása, paradox módon, a mély pesszimizmus is lehet. Vegyünk pl. egy olyan embert, akinek meggyőződése, hogy az ember természetének lényege a gonoszság, legerősebb ösztöne a rombolási vágy, szellemének legfőbb jellemzője az ostobaság, legelső reflexe az agresszió. Az ilyen ember másokról mindenféle rosszat, gonoszságot, bűntényt feltételez, s ha mindezek nem igazolódnak, úgy véli, örülnie kell, a világ optimizmussal tölti el.

Ezt a mélységes pesszimizusból születő optimizmust az oroszok a sztálinizmus idején Kolima-jelenségnek nevezték. Köztudott volt ugyanis, hogy Kolima, a kolimai gulágok maga a pokol, és minden, ami csak egy picit is jobb annál a borzalomnál, a megelégedettség és optimizmus forrása kell, hogy legyen. Ha a lakásban befagyott a víz, ha nem volt mit enni, mit főlenni, az oroszok így vigasztalták magukat: ne panaszkodjunk, Kolimán sokkal rosszabb volna! És kiválasztottaknak, a szerencse fiainak tartották magukat. Igazi optimisták voltak.

Hatmilliárd ember él a Földön. Ez potenciálisan hatmilliárd eltérő érdeket, törekvést, szembenállást, konfliktust jelent. Ettől a veszélyes energiától bolygónknak már rég fel kellett volna robbannia, hiszen vannak a földi élet elpusztítására alkalmas bombáink. A világ mégis létezik, viszonylagos békében él, és úgy-ahogy fejlődik. Hogy ne lenne hát optimista az ember?

„Hihetetlenül maradi világ köszöntött ránk – mondja Agnieszka Holland a *Rzeczpospolita* című lapban (96. márc.26.) – senkit sem érdekel a távlatos gondolkodás”.

Spanyolország, '96 júliusa

Miguel Indurain – kerékpárversenyző. A spanyolok szemében minden idők egyik legnagyobb sportolója. Egymás után ötször lett a Tour de France győztese. Most pedig – első alkalommal – vesztesre áll. Spanyolország visszafojtott lélegzettel figyeli a versenyt. Mindenütt – Córdobaiban, Madridban, Salamancában – azt látom, hogy a spanyolok ülnek a bárokban, kávéházakban, otthonaikban, s meredten bámulják a tévét, keresik a kerékpárosok között Induraint. Bicyklicerek forognak az üzletek kirakataiban, az ablakokban, a várótermekben, szállodákban, forognak visszatükröződve az ablaküvegekben, tükrökben, elhúznak felettünk és mellettünk, pörögnek minden szögben és minden irányban – mintha az egész ország biciklizne a hőségben, a trópusi nap hevében; hajlott, feszült sziluettek haladnak a képernyő egyik oldaláról a másik felé, a spanyolok pedig hol fölúgrálnak székeikről, hol a fejükhöz kapnak, hol egymás vállát, hátát, combját veregetik, míg végül lehorgasztott fejfel, szomorúan és hallgatva szétszélednek.

Hans Magnus Enzensberg egyszer azt mondta nekem, hogy könyvet szeretne írni olyan foglalkozásokról, szakmákról, amelyek már nincsenek, már kihaltak. Igen, mert hiszen az emberiség történetét úgy is elmesélhetnénk, mint megszülető, működő de aztán eltűnő szakmák történetét. Több tucatnyi, több száz szakma, foglalkozás létezett, ha csupán az európai kultúrát tekintjük. Hogy csak olyanokat említsünk, mint a páncélművest, aki lemezből készített vértet, fegyverzetet. Vagy pl. a barkácsot, aki a vadméhek mézét gyűjtötte. Vagy az udvari lovag-költőt, a trubadúrt. A páncélműves, a barkács, a trubadúr – ők már a régmúlt. De mennyi szakma tűnt el már a mi időnkben is, a szemünk láttára? Például a rákász, a gőzmozdonyt vezető masinista, a villamoskalauz, sőt, a kovács. Milyen kevés kovács van manapság!

Marx úgy vélte, hogy a kapitalizmus megszűnik létezni, elpusztítja a munkásosztály (A burzsoázia – a Kommunista Kiáltvány szerint – „mindenekelőtt saját sírásóját termeli”) A valóságban viszont épp a kapitalizmus számolja fel a munkásosztályt.

A folyamat a parasztsággal kezdődött. A parasztság, mint apró földművesek, riadt, írástudatlan törpegazdák népes és szegény társadalmát, már régóta eltűnően van a fejlett országokban. Minél modernebb egy ország, annál kevesebb ember dolgozik a mezőgazdaságban, annál kevesebb a paraszt. Ugyanez a sors vár most a munkásosztályra is. A fejlett társadalmakban ez az osztály kiveszőben van – a jövő gazdaságában az értelem lesz a fontos, nem a kéz.

A munkások sírásója két erő: a modern technológia és a világtőke. Az első a kézi munkaerőt teszi egyre fölöslegesebbé és mind kevésbé kifizetőddé. A fizikai munkát mindenütt gépek – ügyes és hatékony gépek – helyettesítik. A másik erő, vagyis a nagytőke, miután szabadon keringhet bolygónkon, ott fog beruházni, ahol a munkás a legolcsóbb és legszófogadóbb. Egy ázsiai munkás tízszer kevesebbet keres, mint egy amerikai, ráadásul Ázsiában a szakszervezetek tevékenysége be van tiltva.

Ez a világ a gazdagokért van. Aki nem tartozik a privilegizált osztályhoz, az vegetációra, alávetettségre, másodrendűsége van ítélve. Aki fellázad, az elbukik, a lázadás szelleme a megnyomorítottakban és félreállítottakban (vagy, ahogy a franciák mondják, a kirekesztettekben) egyébként is egyre gyengébb. Legáltalánosabban a rezignáltság jellemzi őket: minek fejfel menni a falnak?

Néhány gazdasági tétel alapjaiban ingott meg. A legfontosabb közülük az a tétel, amely szerint a beruházások, a kereskedelem és a technológia fejlődése növelni fogja az egész társadalom jólétét. A valóság ezzel szemben mást mutat: manapság azok gazdagodnak, akik már amúgy is gazdagok. Az emberiséget – egy-egy országban, de bolygó-méretben is – két csoportra lehet osztani: a nyertesek és vesztesek csoportjára. Van, aki úgy érzi, egyre magasabbra jut, a másik viszont azt látja, hogy a játéktéren kívülre, a terített asztaltól messzire került: ilyen táborokra szakadt az emberiség családja, vagy inkább – mindig is így volt felosztva, csak a tömegkommunikáció fejlődése világosabbá tette mindannyiunk számára ezt a felosztást.

A világon nagyon sok gazdasági nyugtalanság és bizonytalanság van. Növekszik a munkanélküliség: a fejlett országokban 1974-ben nem egészen 18 millió munkanélküli volt, húsz évvel később (1994-ben) számuk már 34 milliót tett ki. Ráadásul szabály, hogy ha a munkanélküli új munkát kap, az az előzőnél rosszabbul fizető munka lesz. A leginkább kiszolgáltatottak az alacsony képzettségű emberek, akik óriási gazdasági és humanitárius gondot jelentenek. Mit lehet velük tenni? Vagy inkább – mit tehetnek ők? Lenne egy megoldás: fejleszteni kellene az oktatást és a kultúrát, fel kellene készíteni az embereket az új, modern életre, amelyben a magasan képzett szakemberek járnak jól. Csakhogy a kormányok nem ezt teszik – éppen ezeken a területeken hajtják végre a legnagyobb szűkítések, kurtításokat.

A fejlett országok munkásosztályának lassú kihalása nem jelenti azt, hogy a munkásság eltűnt a föld színéről. A hagyományos iparágak továbbra is léteznek és fejlődnek, csak éppen a harmadik világ országaiban. Valamikor, 50 évvel ezelőtt, a munkamegosztás a következőképpen alakult: az Észak országai termelték és exportálták áruikat a Dél országaiába, s cserébe nyersanyagot importáltak. Ma az Észak egyre kevesebbet exportál a Dél országaiába, mert áruai a déliek számára túl drágák, cserébe éppen a déli országok termelnek és exportálnak egyre több olcsó árut északra. Így végezte ki a nagytőke a gazdag országok költséges munkásosztályát a harmadik világ olcsó munkaerejének segítségével.

Amikor A. B. a kommunizmus és a kapitalizmus közötti legnagyobb különbséget próbálja meghatározni, a kezdeményezéshez való viszonyulás különbségét említi. A kommunizmus üldözte a kezdeményezőkézséget, félt tőle, a legjobb esetben is gyanakvással szemlélte. Az emberi lustaságra, passzivitásra épített. Megfelelt neki a szláv paraszt mentalitása, akit a kemény éghajlat hónapokig tartó téltelenségre kárhoztatott. Ezzel szemben a kapitalizmusban a kezdeményezőkézség létfeltétel. A kapitalizmus olyan rendszer, amely a városi, konkurenciához, piacgazdasághoz szokott, kezdeményező ember által és számára jött létre, s amelyben másfajta embereknek nincs semmi esélyük.

A világ társadalmait többek között az is megkülönbözteti egymástól, hogy milyen szerepet játszik életükben az egyének, csoportok, intézmények kezdeményezőkézsége. Vannak társadalmak, amelyekben a kezdeményezés nagy és állandó hajtóerő (ez az ún. bottom-up society), olyan alulról jövő energia, amely fölfelé tolja az egész társadalmat, és fejlődésének forrását, idegrendszerét képezi. Más társadalmakban, épp fordítva, az alulról jövő kezdeményezést könyörtelenül elnyomták, pusztították. Ez az ún. top-down society, a törzsi vagy autoriter társadalom, amelyet passzivitás, stagnálás, apátia jellemez.

Én abban a meggyőződésben nevelkedtem, hogy a szabadság, egyenlőség, testvériség jelentik a legnagyobb értéket. Sőt, hogy az egyenlőség áll az élen, s az egyenlőség győzelmének kell alárendelni a szabadságot és testvériséget. Ezért hatott rám egykor annyira sokkolóan indiai utazásom. Olyan világba kerültem, amelyben az egyenlőtlenség nemcsak általános, hanem – ami a legjobban megdöbbentett – óhajtott állapot is volt, mégpedig azok óhajtották, akiknek – az én naív elképzeléseim szerint – harcolniuk kellett volna ez ellen az egyenlőtlenség ellen. A legkínosabb helyzetekkel a szállodák, szentélyek, múzeumok, általában a külföldiek és turisták által látogatott helyek kijáratainál találkoztam. Ahogy kiléptem, azonnal a riksakulik tömege vetette rám magát, s tolaodóan, erőszakosan ajánlgatták szolgálataikat. Nekem pedig sehogy sem fért a fejembe, hogy kényelmesen üldögélhetek egy riksában, amelyet egy csontsovány, minden bizonnyal éhes ember húz a borzalmas indiai hőségben. Próbáltam kitérni, elmenekülni, határozottan, keményen visszautasítani az ajánlkozást, ők meg könyörögtek, egymás kezéből rángattak, erővel beültettek rozoga járművükbe. Évekkel később felfedezésként olvastam Claude Lévi-Strauss *Szomorú trópusok* c. könyvét, amelyben a francia antropológus arra hívja fel a figyelmet, hogy egyáltalán nem akar minden ember egyenlő lenni, hogy vannak kultúrák, amelyek éppenséggel az egyenlőtlenség fenntartására, sőt, növelésére törekcsenek: „...a másik...arra kényszerít bennünket, hogy megtagadjuk tőle emberi mivoltát, amit úgy szeretnénk elismerni. Az emberek közti kapcsolatokat meghatározó alaphelyzetek mind el vannak hibázva, a társadalom játékszabályai hamisak, itt nincs mód kezdeni. Mert ha velünk egyenlőnek szeretnénk is tekinteni ezeket a szerencsétleneket, tiltakoznának az igazságtalanság ellen: ők nem óhajtanak egyenlő féllé válni; könyörögnek, kérelmek, hogy tiporjuk el őket fensőbbiségünkkel...” [mert éppen a köztünk lévő szakadék elmélyítése élteti bennük a reményt, hogy jut nekik néhány morzsa, amely annál értékecsbb, minél távolibb a köztünk lévő viszony; minél magasabbra helyeznek minket, annál inkább remélik, hogy az az

apróság, amelyért rimázkodnak, émi fog valamit. Nem is gondolnak tehát arra, hogy egyenlőek legyenek velünk]...” Folytonosan körülöttünk ögyelegnek, parancsért könyörögnek. Valami erotikus rejlik ebben a szorongó alázatban.” (Örvös Lajos fordítása).

A konzumpció – a fogyasztás telhetetlen élvezése. A kielégítetlenség. A falánkság. A zsákmányszerzés vágya. A birtoklási szenvedély. A diadalmaskodás, a hatalom kívánása. A szexuális vágyhoz hasonlíthatjuk, amelyet sosem lehet kielégíteni. Colin Wilson ír erről az *Outsider*-ben, s példaként Gerard Sorme-ot hozza fel: „Sorme ágyban töltötte a délutánt unokahúgával, Caroline-nal; hat vagy hét alkalommal szeretkeztek. Szexuálisan kielégült, úgy érzi, hogy vágya teljesült, hogy a szexuális fantáziaképek elvesztették uralmukat fölötte. Fölkel, elindul a lépcsőn – a cselekmény egy szuterénben játszódik –, hogy tejet hozzon, s ekkor észreveszi, hogy feje fölött a rácson egy leány megy az utcán. Lopva a lány szoknyája alá les. És abban a pillanatban újra vágyat érez...”

Amerika: a hétköznapi élet kultúrájának története egyre gyakrabban gasztronómiai történet: hol nyitottak meg (vagy zártak be) valamilyen éttermet? Hol lehet egy jót enni? Milyen ételt kellene még megkóstolni? Ki készíti a legjobb borjúsültet? Kinél van a legizetesebb osztriga? Az emberek már nem az időjárásról, hanem az evésről csevegnek. Vagyis pontosabban: evés közben leginkább az időjárásról csevegnek.

Mircea Eliade 1952-es feljegyzéseiben csodálja Sorel intuícióját. Georgess Sorel francia filozófus *A haladás illúziója* c. könyvében már 1908-ban meghatározta annak okát, hogy miért kötődnek e világ gazdagjai annyira a véget nem érő haladás eszméjéhez: „Az ideológia és a mítosz kapcsolódásának történelmi-politikai elemzése lélektani motivációkon nyugszik – írja Eliade. A burzsoázia, mondja Sorel, örül a műszaki haladásnak, és meggyőződése, hogy holnap mindenki hasznát fogja látni, s ily módon nyugodtan, komplexusok nélkül élvezheti *ma* azt, ami *már* az övé. Ha ugyanis igaz az, hogy a szegények ma szenvednek, akkor a műszaki haladás holnap őket fogja fölszabadítani. Következésképpen nekünk, gazdagoknak jogunkban áll élvezni tulajdonunkat, hiszen mindenki más ugyanilyen szerencsében részesül majd *holnap*”.

Eragadó dolog a nagyváros életében, a gigantikus metropolisz káoszában, zajában az, ahogyan az emberek kicsikarnak maguknak egy parányi magánéletet, egy szemernyi intimitást, hogy külön, a hozzájuk közelálló társaságának melegében tölthessenek egy percet, csöndben, bezártságban, egyfajta társasági bűvárharangban. Az amerikai irodalom számos jelene nem más, mint annak leírása, hogyan kerül sor emberek találkozására olyan szédítően hatalmas városokban, mint amilyen New York vagy Los Angeles. Hogyan tervezik az ilyen találkozást, hogyan telefonálgatnak egymásnak ez ügyben, milyen nehézségekkel találkoznak útközben, milyen kalandokat élnek át, milyen szerencse éri őket (találtak parkolóhelyet!) vagy milyen szerencsétlenség (sehoh közelben nem találtak parkolóhelyet), hogyan jutnak végre célba. Akik már a helyszínen vannak, úgy fogadják az érkezőket, mintha azok távoli, veszélyes útról érkeztek volna. Mert a frissen belépők valóban úgy is néznek ki: fáradtak, megkínzottak, gyakran gyűröttek, izzadtak, porosak – de ugyanakkor már lazák is, vidámak és boldogok, hogy kiszakadtak a város-szörny hasából, átjutottak acélbeton belsősegein és labirintusain, és hogy most egy percre, egy órácskára, egy estére elbújhatnak, bezárkozhatnak egy otthonos, világtól elzárt kagylóba.

Az általános zűrzavarban, tolakodó rohanásban, lökdösődésben, bunkóságban és agresszióban bárki, aki ránk mosolyog, köszön, udvariasan szól hozzánk – azonnal kivívja rokonszenvünket. Megjegyezzük a nevét, emlegetjük, dicsérjük mások előtt: milyen kedves ember!

Mennyire megváltoztak a városok! Nézem Claude Monet „*Le Boulevard des Capucines*” című, 1873-ból való festményét. A házak ezen a festményen fénylenek. A házak, az utcák, a város: a fény forrásai. A város ragyog, sugárzik, akár egy csillag. Ma ugyanez a bulvár kipufogógázzal és porral teli, zúgó sziklahasadék.

Nem messze a Kremltől, egy utcai árusnál megvettem Vaszilij Klucsevszkij műveit. A nagy orosz történész, mintegy előre sejtve honfitársai marxizmus iránti majdani lelkesedését, 1898 februárjában ezeket írta naplójába: „A görög majd az orosz irodalom évszázadokon át hinni tanított minket, hinni mindenben, hinni mindenkinek...Együttal tiltotta a gondolkodást. Azt mondta: higgy, ne gondolkodj! Kezdünk félni a gondolkodástól, mint a bűntől, még mielőtt megtanultunk volna gondolkodni, mielőtt elsajátítottuk volna a kérdésfeltevés művészetét. Ezért, ha idegen gondolattal érintkeztünk, a hit síkján közelítettünk hozzá. Így aztán a tudományos igazságokat dogmákká alakítottuk, a tudományos tekintélyeket fétisekké, a tudomány szentélyeit pedig előítéletek és tabuk kápolnáivá változtattuk...Bizánc hatására idegen hit szolgái lettünk”.

Herbert Schnädelbach *Filozófia Németországban 1831-1933 között* c. könyvében írja, hogy Poroszországban 1815 után „a polgárság emancipálása helyett az állami bürokráciát emancipálják, amely » felülről jövő forradalmat« hajt végre, nevezetesen – adminisztratív eszközökkel támogatja az állami porosz nemzet létrejöttét”.

Mennyi analógia van Poroszország és Oroszország között – a cári majd a szovjet Oroszország között is! „Állami nemzet” – ez a lényeg. Az állam mint a polgár identitásának forrása. Az állami érdek azonosítása a nemzeti, társadalmi, egyéni érdekekkel (a privát szférát az állam valójában bekebelezi, meg is szűnik létezni). A hatalom azt hirdeti, hogy minél erősebb az állam, annál erősebb vagy te is. A demokratikus rendszerekben viszont más filozófia érvényesül: kevesebb államot, a helyébe pedig több társadalmat!

Bár Lenin a proletariátus (vagyis a korabeli szegények) vezérének hirdette magát, gondolatai sosem a szegények nyomorúsága, életkörülményeik javítása körül forogtak, hanem az erő és a hatalom kérdése körül. Törekvéseinek alapelve, kulcsa a kizárólagosság, a monopólium, a totalizmus kategóriája volt, az a meggyőződés, hogy a hatalmat senkivel sem lehet megosztani. Ennek az abszolút, kizárólagos állapotnak az eléréséhez egyetlen út vezetett: az ellenség fizikai megsemmisítése. A politikai harcnak ez a biológiai felfogása, ez a végleges megoldásra való állandó törekvés – ez a leninizmus lényege.

'96. június 5.

A „Svoboda Rádió” hírül adta, hogy az orosz külügyminisztérium legfrissebb adatai szerint több mint 8 ezer bűnöző szervezet működik Oroszországban, és 140 ilyen szervezet külföldön (főleg az Egyesült Államokban és Németországban).

Mindenféle nacionalizmus visszatartó és veszélyes, de egy erős és hatalmas ország nacionalizmusa különösen veszélyes a világra. Sok politológus hirdeti azt a tételt, hogy a totalitárius ideológiák helyét a nacionalizmus foglalta el, s az élet, minden jel erre mutat, megerősíteni látszik ezt a tételt. Különösen nyugtalanító a nacionalizmusnak, a sovinszta hangulatoknak a legnagyobb országokban tapasztalható erősödése. Oroszországban virágzik a nacionalizmus, szélsőséges megnyilvánulási formáiban vallási-

misztikus színezetet ölt. Nacionalista magatartásformák jelentkeztek az Egyesült Államokban is az atlantai olimpiai játékok idején. Charles Krauthammer írja, hogy az olimpiáról tudósító tévéadásokat „elviselhetetlen, szégyentelen sovinizmus jellemzi. Minden tudósítás ugyanoda lyukad ki: mit csinálnak az amerikaiak, és ha nem szereznek aranyérmet, miért nem;” (IHT, 96.aug. 27.)

A Csendes-óceánon pedig Kína és Japán között alakult ki vita egy kicsi, sziklás, lakatlan szigetecské miatt (japán neve: Szenkakusz, kínai neve: Diaojusz), amelyre mindkét ország jogot formál.

Siegfried Lenz: „A »Heimat« fogalma szűkebb, mint a » Vaterland« fogalma. Engem éppen a horizontnak ez a leszűkülése, ez a provincionális beszorítottság érdekel, amely gögöt és fatális beképzeltséget szül. A provincionális ember gyakran érzi magát kiválasztottnak, aki határtalan lehetőségekkel rendelkezik” (*Literatura na s wiecie* 85/5.).

A haza fogalmát mind gyakrabban helyettesítjük a Földnek egy kicsiny pontjával, amelyben elképzeléseink szerint tudunk élni.

A modern világnak, mélyreható, radikális és széleskörű változásokat átélő világunknak egyik gondja, hogy miként lehet meghatározni ebben az új helyzetben a nemzeti önazonosság fogalmát. Mit jelent ez a fogalom a mostani társadalmak számára? Milyen értékekkel fonódik egybe? Milyen jelképekkel, törekvésekkel? Mit jelent *ma* szerbnek lenni? Spanyolnak? Lengyelnek? Milyen aktuális fogalmakat takarnak ezek az elnevezések? Nem azt látjuk-e, hogy ott, ahol a nacionalizmusok a legvirulensebbek, legkonokabbak, a nemzeti identitás néha már nagyon elavult, anakronisztikus jegyeket ölt? És hogy minél elavultabbak ezek a jegyek, védőik, képviselőik annál agresszívebben viselkednek? Hogy az emberek ott képtelenek elgondolkodni saját helyzetükön, nem képesek közösségük számára új helyet, új szerepet találni?

'97. január 9.

A szegényebb országokból érkező, gazdagabb országokban letelepedő emigránsok magatartását figyelve azt látjuk, hogy az óvatos lapulás taktikáját alkalmazzák. Gyekszenek nem felhívni magukra a figyelmet. Gyekszenek névtelenek maradni. Készségesen teljesítik az utasításokat. Nem bírálják. Nem tiltakoznak. Nem alapítanak pártot. Nem küzdenek hatalomért. Kőműves munkát kapott? Kőműves akar maradni. Takarítóként alkalmazták? Takarító akar maradni. Nem szándékozik bejutni a parlamentbe. Nem akar miniszter lenni. Az emigráns a számára kijelölt helyen áll, tudja, mit szabad neki. Ő az eljövendő civilizáció emberének prototípusa: névtelen, szófogadóan dolgoz, termelékeny, diszkréten önző, visszafogottan törekvő; ez a falujából vagy városából, országából és kultúrájából kiszakított ember az új, még csak formálódó planetáris társadalom kovása.

Fali fülke: „bemélyedés, beugró”. A túlélés módja. És lehetőség az önimádat klímájának megteremtésére, mert az ilyen fülkének van egy erénye – teljesen ki lehet tölteni önmagunkkal, s ez felment bennünket a konfrontáció, az összehasonlítás, a közvélemény megítélésével való szembenézés lidércnyomása alól.

Olyan sokáig élni egy országban, hogy azt mondhassuk: egyáltalán nem ismerem ezt az országot!

Mennyi értéket meghatározó szó veszett ki nálunk a köztudatból! A becsület, tisztesség, nemeslelkűség, irgalmasság, önfeláldozás és tucatnyi hasonló fogalom. És magukról az értékekről is csak ünnepi alkalmakkor ejtünk szót.

Korunk szótárának kulcsszavai:

poszt-modern
poszt-geografikus
inter-akció
inter-perszonális
multi-etnikus
multi-rasszista

Banalitás. De a banalitás talán nem igazság? Éppen csak nyilvánvaló igaz-ság; Mégis hányszor tapasztaljuk, hogy ezek a nyilvánvaló igazságok csak nagyon nehezen tudnak utat törni maguknak, vagy egyáltalán nem tudnak felszínre jutni. A nyilvánvaló igazság: az, amit az okos kimond, az okoskodó viszont banalitásnak csúfol.

Az az érzésünk, hogy valamit fölfedeztünk a humanisztika területén, manapság csakis elégtelen olvasottságunkból származik.

A hatalomért folyó harcban gyakran győz az, aki nagyobb győzni akarást tanúsít. Vegyük csak szemügyre azt a közösséget, csoportot, amelyben a vezető pozícióért zajlik a küzdelem! Nagyon hamar észrevesszük, hogy mennyire különböznek e csoport tagjai a politikai akarat ereje, koncentrátsága tekintetében: vannak, akik mindenáron győzni akarnak, mások visszafogottabbak, és vannak, akik közömbösek. Akiket a hatalomvágy leginkább elragad, egyre följebb kapaszkodnak. Magatartásukban a következőket figyelhetjük meg: összeszedettek, valamiféle intenzitás, ugrásra kész cselekvési vágy munkál bennük. Viselkedésükben annyi ihyekezet, feszültség van, hogy gondolkodás nélkül, ízlésünk ellenére is – támogatjuk őket.

Clinton mint fenomén: a *Newsweek* 1996. szept. 9-ei számában ez olvasható Clintonról: „he is often accused of having no core”. Hogyan lehetne ezt lefordítani? Hogy nincs gerince? Csontrendszere? Nincsenek nézetei? Belső világa? Hogy opportunist? Pragmatikus? Megnéztem az 1991-es oxfordi szinonima szótárt: a „core” szónak 28 jelentését sorolja fel. A már említetteken kívül még ilyeneket: valaminek a magja, gyökere, veleje, legjava, belseje, tengelye, stb.

Clinton a világot irányítani kezdő, új politikai nemzedék képviselője. A súlyos, komor, elkeseredett, sötét ideológiák uralma után olyan kor következik, amelyben a könnyű kaliber, a posztmodern lazaság, a rugalmas vonalvezetés válik jellemzővé. Az aktuális helyzet és a sürgős érdekek döntenek. A jelenidő fog uralkodni, kormányozni. Követelések születnek, amelyek semmit sem jelentenek, ígéretek hangzanak el, amelyek csak játékok.

A világban a simulékonyak nemzedéke jut hatalomra. Nem a stratégák, nem a cézárok, nem a bölcsek nemzedéke, hanem a simulékonyaké. Nem a megveszekedettek, a komorak, az ideológusok, a fanatikusok nemzedéke, hanem a simulékonyaké. Nem a bosszúállók, a pszichopáták, a szatrapák, a diktátorok nemzedéke, hanem a simulékonyaké. A sima modorú, gondozott külsejű, udvarias, ügyes, kedveskedő embereké, akik ügyelnek arra, hogy-mindenki-szeressen-engem.

Az utóbbi években a legkülönbébb országokban lezajlott általános választásokat három közös dolog jellemzi:

a – határozottan megfigyelhető az a tendencia, hogy a társadalom két nagy blokkra oszlik, pl. az úgynevezett baloldalra és jobboldalra (azért mondom, hogy úgynevezett, mert ezek a fogalmak manapság keveset jelentenek, és a különböző csoportosulások csak identifikáló jelszóként használják őket). Meghökkenítő, hogy a választások győztese csak minimális számbeli fölényt szerez a veszteshez képest. Az a tendencia, hogy a választások eredménye az 50:50 százalékos megoszlás felé közelítsen;

b – a választások után a győztes táborban a politika gyors pragmatizálódása figyelhető meg. Eltűnik a választások előtti deklarációk, követelések és ígéretek radikalizmusa. Az új kormányzó táborban a magatartások gyors ideológiátlanodása következik be. A hatalomváltás nem politikai forradalom, hanem inkább személycsere;

c – mindenütt a politikai eliték személyi összetételének stabilizálódását látjuk. Új emberek ritkán, elvéve jutnak csak be ezekbe az elitekbe. Ugyanazok a nevek ismétlődnek folyton, csak más összefüggésben, más szerepben. Az eliték zárt közösségeket alkotnak, és, minden belső különbözőségük és megosztottságuk mellett, van egy közös, legfőbb érdekük: továbbra is ők maradjanak a társadalom uralkodó osztálya.

Tartsuk távol magunkat a hivatásos politikusoktól, a politikus ugyanis felhasználható eszközt lát bennünk.

Amikor ránk néz, ez jár a fejében:

– Mire lehetne ezt az embert használni? Mire lenne alkalmas? Csináljak belőle ezt vagy azt? Küldjem őt ide vagy oda? És máris rabok vagyunk, máris áldozataivá váltunk egy politikus ambícióinak, játékának, terveinek.

Függetlennek maradni, magasrendű erkölcsi elvekhez igazodni – ezt az adott ember jelleme, hajlamai is befolyásolják. Orwell – a magányos, befelé forduló, hallgatag író – független volt, senkihez sem kötődött. A társasági emberek, a gyenge, hiú jellemek, akiknek közönségre, tapsra van szükségük, hajlamosabbak a megalkuvásra, egy esetleg méltatlan állapot elfogadására is.

Hermann Broch tétele: a politikai közömbösség közeli rokonságot mutat az erkölcsi közömbösséggel.

Az erkölcs gyöngesége: hogy megáll a tudomány és technika küszöbén, amelyek, ha konfliktusra kerül sor közöttük, szinte mindig legyőzik az erkölcsöt.

Pragmatizmus. Mit jelent ez? Hogy folyton újra kell osztani a lapokat.

Valahol azt olvastam (de hol?), Hogy a baloldaliság és a jobboldaliság született irányultság, hogy az ember már ezzel jön a világra, ezért voltak a gazdag burzsujok között fanatikus kommunisták, s ugyanúgy – a szegény proletárok között szélsőjobbosok.

Világunkban olyan politikai, társadalmi és vallási mozgalmak eszkalálódását tapasztalhatjuk, amelyeknek nincs semmiféle intellektuális háttérük, elméleti alapjuk. Az ilyen mozgalmak résztvevőit érzelmek, ösztönök, reflexek, fóbiák, előítéletek, stb. irányítják, nincs viszont tudásuk, racionális programjuk.

A. B.: Az értelmiség válsága; Inkább csak arról van szó, hogy végetért bizonyos szerep, amelyet az értelmiség töltött be társadalmainkban- az emelkedett erkölcsi értékek hordozójának szerepe, annak a közvéleményformáló rétegnek a szerepe, amelynek hangjára a többiek vártak, s általában számításba is vették azt. Ebben az értelmiségi közegben születtek a közösségi magatartásunkra, cselekedeteink értelmére vonatkozó reflexiók.

Csakhogy megváltoztak az idők, és megváltozott az értelmiség helye, s a vele szemben támasztott elvárások is. Napjainkban az értelmiség jelentősége, értéke a hozzáértés, a tényszerű tudás. A prédikátorok helyét elfoglalta a szakember, valamely művészeti vagy tudományág művelője, de ezen belül is inkább a létrehozó, nem pedig a moralizáló alkotó.

Külön-külön okosabbak vagyunk, mint csoportosan.

A kommunizmus elnyomott mindenféle függetlenségi törekvést. A Nyugat marginalizálja azt.

A politika – látszatügyek kitalálásának művészete, hogy a közvélemény figyelmét el lehessen terelni a valóságos gondokról.

A nyugati kapitalizmus: fejlett tudomány és szilárd jogrend. Ez a kapitalizmus minden más kapitalizmustól különbözik racionális és működőképes szervezetségével. Minden más kapitalizmus a szervezetség helyett az improvizációra támaszkodik.

Abban a valóságban, amelyben vagyunk és amelyet – úgy gondoljuk – ismerünk, folyvást növekszik a jövő, amelyről semmit sem tudunk.

Varsó

A PEN-Clubban találkozó a Beer Sheba-i egyetem professzorával, Gabriel Mokeddel. Tetszik, ahogy a kérdésekre válaszol. Minden kérdésre posztmodern feleletet ad: „attól függ, mi” vagy „attól függ, ki”.

Például:

Ismerik-e az izraeli zsidók a jiddis nyelvet?

– Attól függ, ki. Vannak, akik ismerik, vannak, akik nem.

Tudnak-e Izraelben Levinasról?

– Attól függ, ki. Vannak, akik tudnak, vannak, akik nem.

És így tovább.

És természetesen, igaza van. Óvatos, mindennek a viszonylagosságát hangsúlyozza, mert ebben a megnőtt, megsokszorozódott, ellentétekkel és ellentmondásokkal teli világban kockázatos és veszélyes dolog túl messzire menni mindenféle általánosítással.

'96. szept. 22.

A. J.-vel találkoztam, aki kultúraszociológus. Elmeséltem neki az előző nap tartott szépségkirálynő-választásról szerzett

benyomásaimat. 18 lány jutott a döntőbe. Amikor érdeklődési körükről kérdezték őket, legtöbbször a parapszichológiát említették.

Énrám ez felfedezésként hatott! Nem a lányok szépsége lepott meg, mondtam A. J.-nak, nem az alakjuk, hanem szellemi állapotuk. Parapszichológia! A New Age tehát ekkora haladást tett? Ennyire eluralkodott a fiatalokon? A. J. azonban nem csodálkozott. Igen, mondta, a parapszichológia nagy hatással van az ifjúságra. És hozzátette: ez nagy gond és nagy téma.

A bolygónkon létező világok közül a gyerekek világa van a legigazságtalanabban berendezve. Hangos és engesztelhetetlen vita folyik a körül, hogy kinek van joga (és van-e joga) dönteni egy gyermek megszületéséről. Ugyanakkor van egy másik drámai (és elhallgatott) kérdés is: hol jön világra az az ember? Milyen körülmények között? Egy gazdag amerikai családban Floridán vagy egy angolai falu romjai közt éhez az anya csecsemőjeként? Egy sydney-i árnyékos kertben tipegő bűbájós kisbaba lesz-e, vagy Recifében fog a szemét között turkálni banánhéj után kutatva?

A gazdag Ausztrália, Amerika vagy Kanada gyermekei egy nekik teremtett Paradicsomba születnek. Kambodzsa, Mozambik és Bolívia gyermekei – rájuk váró Pokolba. A Paradicsomban játékok, nyaláncok, macik és Miki egerek vannak, a Paradicsom mindent megtesz, hogy a gyermek elégedett legyen, tapsikoljon örömeiben. A Pokolban éhezés van és hideg, rüh és poloska van, nincs viszont sem otthon, sem iskola, koldulni kell és lopni, gyakran pedig – meghalni is.

Két különféle sors, amelyet ezek a gyerekek se nem teremtettek, se nem választottak. Melyik pillanatban kezd az ember rájönni, hogy az élet plüsspárnára helyezte, vagy épp ellenkezőleg – nyakig sárba nyomta? És érzik-e az utóbbiak – a félretaszítottak és elhagyottak –, hogy hátrányt szenvedtek?

1944-ben a többi rongyos gyerekkel kószáltam Otwock utcáin – a németek már elhagyták a várost, de az oroszok még nem foglalták el. Éhesen bókászunk, esélyünk sem volt arra, hogy élelmet szerezzünk. A vasútállomástól nem messze egy embernek biciklijavító műhelye volt. Mindennap délben egy idősebb asszony jött a műhelybe. Egy kosárból agyagedényben forró pörköltet, negyed vekni kenyeret és egy üveg málnakompót vett elő. A mester félretette szerszámain, ronggyal letörölte kezéről az olajos koszt, leült a műhely küszöbére, és az edényt térde közé vette. Főlébe hajolt és nagyokat szippantott belőle. A forró hús illatától földerült maszatos arca. Lassan, megfontoltan merítette alumínium kanalát a gőzölgő edénybe, meg-megfújta a húsdarabkákat, rágta a kenyeret, ivott hozzá a kompótléből. Álltunk az utcán, gyönyörködve a látványban, elég távol ahhoz, hogy a mester ne kergessen el bennünket, de elég közel ahhoz, hogy a hús, a kenyér és a málna illata elbódítson, mint a kábítószer. Valamiféle állat forgolódott a hasamban, ki akart ugrani belőlem, a torkomat szorongatta. Émelygést éreztem. Émelygést. De hogy sérelmesnek éreztem volna a helyzetet? Irigykedtem volna? És ugyanígy nem tapasztaltam irigységet, dühöt, bosszúvágyat azok között a gyerekek között sem, akikkel Libéria, Uganda és Szomália frontjain találkoztam.

Éveken át Afrika és Ázsia különböző frontjait járva, egyszer csak tudatosodott bennem, hogy korunk háborúi a gyerekek háborúi, hogy azokban a távoli vidékeken zajló háborúkban főleg gyerekek harcolnak és pusztulnak. Különféle adatok szerint több mint 200 ezer gyerek harcol a világ jelenlegi 24 fegyveres konfliktusában.

Több oka van annak, hogy manapság oly sok gyermek fog fegyvert. Az utóbbi évtizedek demográfiai robbanása mindenekelőtt a legfiatalabbak számát növelte meg, vagyis mindenütt van könnyen elérhető tartalék. Ugyanakkor a kiterjedt migráció, az éhínség és a betegségek következtében e gyerekek közül sokan elvesztették szüleiket – árva gyerekek tömegei jelentek meg. Egy részük a hadseregnél keres menedéket, mert ott adnak valami élelmet, s a hadsereg a családot is helyettesíti.

Ezek az árva-hadak azért is találtak munkát a véres hadimesterségben, mert ma már nagyon olcsón gyártanak könnyű automata fegyvereket (az orosz AK-47-es kb. 4 kilót nyom). Egy gyerek gond nélkül elbírná az ilyen pisztolyt, nyugodtan lövöldöz, gyilkol vele. A gyerekek, akik még túl kicsik ahhoz, hogy tisztában legyenek az élet értékével, harc közben életük felelőtlen kockáztatásával és másokkal szemben tanúsított fékezhetetlen kegyetlenségükkel tűnnek ki. Gyakran előfordul, hogy az idősebb parancsnokok (néha alig idősebb, tizenéves fiúk, találkoztam ilyenekkel Monróviában és Maputóban) narkotikumokkal kábítják el a kis gyerekkatonákat, akik aztán őrzöngve öldökölnek. Többször is volt alkalmam gyerekkatonák társaságában utazni frontra. A gyerekek, jóllehet a biztos halálba tartottunk, vidámak voltak, mintha nagyszerű szórakozás várna rájuk, miközben én félelem és bizonytalanság közt vergődtem.

Camus: „A világ csupán ismeretlen táj, amelyben szívem már nem talál támaszt.”

Ha egyedül vagyok a szobában és csönd van, s könyvet olvasok, mindig az az érzésem, sőt, biztos vagyok benne, hogy ha fölpillantok, meglátok egy egeret, amely valamelyik zugból jött elő, s most bizonytalanul, riadtan, reszketve tekingél körbe, nem tudja, hová legyen.

(Folytatjuk)

Fordította: Szenyán Erzsébet